

JAROSLAV KUDRNA

STUDIE K OTÁZCE BENEFICIA A PREKARIE

Zcela právem poukázala v poslední době sovětská medievalistika¹ na to, že klíč k pochopení společenských poměrů raného feudalismu skýtá analýsa vlastnických vztahů, které jsou právním obrazem výrobních poměrů. Je to zcela pochopitelné, ježto se právě v tomto uzlovém bodě projevuje nejmarkantněji rozpor dvou ekonomických formací, zanikajícího otrokářského řádu, případně společnosti prvobytně pospolné a nastupujícího feudalismu. To ovšem předpokládá, že se vlastnické vztahy nechápou pouze podle vnějších právních určení v tom smyslu, jak to činila buržoasní historiografie po vzoru římského práva (*ius utendi et abutendi*). V jádru zahrnuje otázka vlastnických vztahů i rozbor třídního složení obyvatelstva, případně i institucí splývajících s nadstavbou (státní mocí). Jakkoliv naše studie z těchto aspektů vychází a platnost těchto činitelů předpokládá, nemůže se na druhé straně těmito souvislostmi detailně zabývat. Sleduje pouze jediný úkol, t. j. snaží se objasnit vznik a význam t. zv. podmíněné držby, která v té či oné podobě je příznačná pro celé údobí feudalismu, řečeno přesněji, zabývá se vlastnickými formami typickými pro raný feudalismus v západní Evropě, t. zv. beneficium a prekarií. Dotýká se tudíž problematiky, která již byla nesčetněkrát nadhozena historickou a právní literaturou. Je ovšem nutno zdůraznit, že právě v tomto bodě právní buržoasní historiografie upadla do velkých omylů, z nichž hlavní byl ten, že vznik beneficiálního systému vykládala zásahem královské moci, postupovala tudíž nakonec i zde čistě voluntaristicky.²

Pramenný materiál, na jehož základě je možné získat bližší pohled do vztahů s beneficium a s prekarií, jsou především tradiční listiny (knihy), a formulářové sbírky. Není zajisté zapotřebí zdůrazňovat úvodem, k jakým absurdním závěrům se buržoasní medievalistika jednostranným rozбором tradičních listin dostala. Fakticky je nutno mít na zřeteli, že materiál, který máme k dispozici, je značně omezen, ne tak ani co do počtu jako spíše co do obsahu. Zachoval se většinou u ústavů církevních a byl z valné části přímo koncipován s hlediska církevních feudálů. O světských feudálech nebo svobodných ještě občinících se z něho dovidáme pouze nepřimo. Vlastnické jejich podily, jimiž mohou ještě disponovat, předvádějí se nám teprve v okamžiku, kdy přecházejí neodvratně do sféry pozemkové církevní držby.

Domnívám se, že je alespoň úvodem třeba naznačit, za jakých podmínek byla sama tradice nebo donace možná, co tvořilo její předpoklady. Zajisté první z nich dlužno spatřovat ve vytvoření velké pozemkové držby spjaté s třídou velkých pozemkových magnátů. Proces narůstání velké pozemkové držby má ovšem odlišné kořeny, pokud jde o územní celky, kde se feuda-

lismus vyvíjel na zbytcích otrokářského řádu (Gallie) a jiné na teritoriích, která nepoznala otrokářský způsob výroby v klasickém slova smyslu (v západní Evropě především na východ od Rýna). Jestliže na území Gallie, Itálie, znamenala pozdější feudální držba velmi často pokračování pozemkového panství starších římských possessorů, kteří nebyli, jak ukazuje na př. franské zákonodárství, barbarskou invasí vytlačeni, vyvíjí se na území za Rýnem velká pozemková držba přímo jako důsledek rozkladu původní občiny. Je nepochybné, že tento rozklad započal u řady germánských kmenů v etapě jejich migrace, t. j. v údobí I.—V. stol.³ Do kdy ovšem máme posunout vznik velké pozemkové držby, jak si představovat její nejstarší organizaci, to se vše vymyká z rámce této studie. Spokojíme se konstatováním, že v době, kdy beneficium a prekarie nabývá feudálního charakteru, existovala již nejen velká pozemková držba církevní a královská, nýbrž že z tradičních knih vysvítá již taková diferenciacie obyvatelstva, že v řadě příkladů, pro tradice typických, dá se již mluvit o pozemkovém vlastnictví malých feudálů.

Druhý předpoklad tradice, těsně se vlastně vížící k prvnímu, souvisí přímo s rozkladem občinných vlastnických forem. Shrnu-li pro naši potřebu výsledky, k nimž jsem dospěl v jiné studii, jeví se nám celkový obraz takto:⁴

1. Dokud existovala rodová občina, nebyla zde možnost zcizit půdu a ostatní imobilie. S prvními náznaky nových vztahů se setkáváme teprve tehdy, když se jako důsledek vnitřního rozvoje výrobních sil počíná rodové souručenství uvolňovat, když rod ztrácí své hospodářské funkce a v rámci občiny nabývají významu malé pozemkové údíly občanů, které jsou již plně v soukromém užívání jednotlivců. Vedle těchto podílů existuje ovšem ještě společná, neobdělávaná půda.

2. Postupně se prosazuje i změna dědického práva. Starší alod pokrevní občiny nebyl dělitelný. Na tomto stupni se však setkáváme již s postupným jeho dělením. První náznaky spatřujeme v oněch předpisech barbarských zákoníků, které předpokládají dělení mezi syny, jimž připadají imobilie, a mezi dcery, kterým se dostává jako věna mobilií. Konečně se i dcery stávají případnými dědici půdy, zprvu pravděpodobně oné, která se v listinách označuje latinským termínem jako »adquisitum, elaboratum«. Teprve v poslední řadě přechází i rodinný alod na dcery.

3. Toto neustálé drobení alodu bylo jednou z příčin postupné pauperisace řady příslušníků občiny a tudíž i mohutným popudem k progresivní třídní diferenciaci.

4. Teprve tato změna v dědickém právu, obrazující hlubší rozklad starších občinných forem, vytváří předpoklad pro možnost zcizení vlastního podílu, a to ať už formou tradice nebo prodejem. Že tradice stejně jako prodej byly původně omezeny, o tom nacházíme nejruznější doklady v jednotlivých zákonících. Snaha omezit tradice a prodej se nám jeví nejen ve formě t. zv. imobiliárního procesu, při němž se vyžadovala přítomnost příbuzných, nýbrž i z oněch ustanovení, v nichž se zaručuje přednostní právo příbuzným. Je si dlužno uvědomit, že teprve na tomto stupni se naskýtá možnost recepce římskoprávních norem.

Fakticky si ovšem nelze představit vývoj přímčáře. Jednotlivé etapy se nejen prolínaly, nýbrž i doplňovaly, případně zpětně na sebe působily.

Přecházím nyní ke zkoumání dvou nejčastěji používaných forem při

označení podmíněné držby prekarie a beneficia. Sledují při tom jejich vývoj během prvních století formování feudální ekonomické formace. Přitom vylučují onu problematiku, která přímo souvisela s královskými donacemi.¹ Ty beru v úvahu pouze tehdy, když mi jde o bližší pojmové určení. Procházíme-li prameny pozdního římského imperia a formulářovými sbírkami² z území Gallie, shledáváme, že jsou v nich jak prekarie, tak beneficium v jakési vnitřní souvztažnosti, neřku-li přímo v identitě.³ K pochopení vzájemného vztahu je nutno dotknout se především genese obou pojmů. Jak známo, byl pojem prekarie běžný již v pozdním římském imperiu.⁴ Jako jeden z jeho hlavních znaků dlužno uvést, že šlo o jakýsi »výpros«, při jehož udělení si dočasný držitel nemohl osobovat žádná vlastnická práva. Mimo to třeba ještě podotknout, že obsah pojmu nebyl nikterak ustálený. Již buržoasní právní medievalistika si správně povšimla toho faktu, že se obsah pojmu s postupnou feudalizací měnil.⁵ Mizí především pojmová mnohoznačnost, za druhé pojmem se označuje i sám vlastnický vztah, který se podstatně liší od původní římské prekarie. To vysvětluje především z pramenů, které mají v merovejské době vztah k původnímu římskému obyvatelstvu, tudíž obrážejí ještě prvky otrokářské společenské formace. (V *Leges Romanae* a formulářových sbírkách z území Gallie.) Zvláště jasně se pak tato modifikace objevuje v tradičních listinách církevních ústavů. Tento jev je plně pochopitelný, ježto církev se po celou dobu feudalismu snažila využít prvků římského práva ke konsolidaci svých posic. Původnímu germánskému právu byla prekarie i beneficium svou podstatou cizí.

Dotkneme se nejdříve oněch formulářových sbírek, které nám podávají obraz vývoje prekarie v merovejské Gallii. Přitom musíme mít na zřeteli, že formulář je uzpůsoben tak, že moment právní abstrakce je v něm pochopitelně větší než v listinách, které se vztahují ke konkrétním případům. Z formulářových sbírek na území Gallie je jasně vidět, že prekarie původně existovala i na pozemkové držbě velkých světských magnátů. Ve formulářové sbírce z Bourges se setkáváme i s podmínkami,⁶ za kterých se takováto prekarie uskutečňuje. Dočasný držitel, jemuž byla půda přidělena, se zavazuje, že ji nebude považovat za své vlastnictví. V případě, že tak učiní, má majitel půdy (v našem případě soukromý pozemkový magnát) právo půdu mu odejmout. Je nepopiratelné, že ještě v této době má v sobě prekarie prvky vztahu nájemného. Na druhé straně nelze nepostřehnout, že v sobě skrývá již řadu prvků příznačných pro znevolení. O tom podává názorné svědectví již svrchu uvedená formule z Bourges. Z formule vyplývá, za jakých podmínek byla prekarie realizována. Zavazuje prekaristu učiniti vše, co mu bude pánem přikázáno.⁷ Zajímavý pohled na vztah mezi prekaristou a pozemkovým magnátem poskytuje nám několik formulí ze sbírky Markulfovy. Na př. z listu, který prekarista adresuje pánovi,⁸ dá se usuzovat na povahu držby prekaristovy. Jakýsi prekarista dostal půdu v užívání, později se však pokoušel zaměnit právo užívání za právo vlastnické. To mělo za následek, že ho původní vlastník zbavil pozemku, který mu původně propůjčil. Pak však mu, jak se v listině praví, na přimluvu dobrých lidí, znovu prekarii odevzdal v užívání. Podmínkou tohoto nového propůjčení bylo, a) že si nevymínil dobu pro užívání — pán ho mohl libovolně půdy zbavit, b) že se zavázal k poplatkům a úkonům, které vykonávali ostatní závislí úroční rolníci (*quicquid reliqui accolani vestri faciunt, nos reddere spondimus*).

Tyto dvě formule, které jsme uvedli, jsou zajímavé tím, že nám podávají nepochybné svědectví o existenci vztahů, vyjádřených prekarii na velké pozemkové držbě vůbec, že se tudíž alespoň v Neustrii vlastnické vztahy v okruhu pozemkové držby světské a církevní nikterak nelišily. Je to nutné zdůraznit především proto, že bychom na základě nekritického použití materiálu mohli dospět k názoru o výjimečnosti vlastnických vztahů na území velké pozemkové církevní držby. — Po této poznámce, přistoupíme nyní k vyličení vývoje prekarie na půdě církevní. Jelikož se nám z území Neustrie nezachovaly skoro žádné soukromé listiny, jsme i v tomto případě nuceni použít formulářových sbírek. Mnoho dokladů o darování církvi a s ním spjatou prekarii nám přináší formulářová sbírka z Toursu, která je datována některými badateli do století sedmého. Od předcházejících formulí se liší především tím, že se v nich přesněji vymezují povinnosti úročních rolníků. Prekarista bere na sebe závazek, odevzdat půdu v takovém stavu,⁹ v kterém mu byla propůjčena, tudíž zbavuje se práva jakékoli vlastní dispozice (prodeje nebo donace). Držení prekaristova není omezeno časově, nýbrž jeho trvání ponechává na vůli představitele církevní instituce. V nejlepším případě však nesmí přesáhnout dobu života prekaristova. Poté se má vrátit do bezprostřední držby původního vrchního vlastníka. Za propůjčení je určen poplatek, který ovšem není ve formuláři přesně udán v číslech.¹⁰ S podobnými ustanoveními se můžeme setkat i v ostatních formulářových sbírkách, a to i v oněch, v nichž lze rozeznat vliv sálského práva. (Formulae Salicae Merkelianae.)¹¹ Postupně se doživotní užívání propůjčené půdy stává samozřejmostí.

Prozatím jsme se zabývali pouze vnějšími formami propůjčení v podobě prekarie, aniž jsme si všimli bližších motivů, které k prekarii vedly. Ale i v tomto směru jsou pro nás doklady z formulářových sbírek neobyčejně poučné. Mimo to nás poučují i některá ustanovení zákoníků. Velmi mnoho nám říká na př. zákoník Visigotů.¹² Názorně se zde objasňuje skutečnost,¹³ že prekarie velmi často znamenala únik před konfiskací, zlovůli státních úředníků a pod. »Byl-li někdo ohrožen násilnými počiny představitelů státního aparátu, odevzdal svůj alod raději do vlastnictví církve a spokojil se pouhým užíváním půdy.« S tím souhlasí i doklad ze střední Gallie, který zaznamenal řehoř Tourský.¹⁴ Řehoř líčí praktiky státních úředníků a překupníků, zneužívších neúrody, která postihla střední Gallii. Ukazuje, jak se chudáci zavazovali k serviciím a tak se snažili zajistit si obživu. S tím souhlasí i řada obdobných případů ve formulářových sbírkách. Ve formulích sálského území se ukazuje, jak jakýsi N prodal původní svůj podíl klášteru. Později žádal nového majitele, aby mu byl pozemek zpětně propůjčen za činži a desátek.¹⁵ Tato formule je zajímavá tím, že se v ní prodej klade skoro na stejnou úroveň s tradicí. — Uvedu konečně dva doklady z Formulae Marculfi,¹⁶ z nichž vyplývá, jak zadluženost, případně neplnění vyřčených úkonů, mohlo velmi snadno vést k znevolení. Jakýsi N si vypůjčil jistou sumu peněz. Za to se zavázal k pracovním úkonům. Těmito úkony měl být majiteli anebo správci povinen dotud, pokud nemohl vrátit vypůjčenou sumu. Jestliže však není s to příslušnou sumu zaplatit, upadá do nevolnického poměru a vystavuje se plně trestní jurisdikci velkého pozemkového vlastníka. Druhý příklad je stejně drastický. Neschopnost zaplatit jistou peněžní částku vede k resignaci na vlastní svobodu a je příčinou uvedení v nevolnickou závislost. Tyto příklady nám ovšem pouze naznačují

druhou stránku prekarií, které jiné formule či listiny zakrývají vnější právní abstrakcí. Ovšem právě tyto souvislosti je nutno mít neustále před očima, ježto většina prekarií vypadá zdánlivě pro samého tradenta neobvyčejně příznivě. Jako příklad výhodných prekarií se v buržoasní literatuře uvádí obyčejně t. zv. *precaria renumeratoria*,¹⁷ již se původnímu majiteli, jehož podíl přešel tradicí do klášterní pozemkové držby, dostalo užívání většího pozemku, než který původně vlastnil. Jdeme-li však k podstatě věci, shledáme pravý opak. *Precariae renumeratoriae* svědčí o drobení původního alodu, podílu, který původní držitel skutečně vlastnil, k němuž měl právo disposiční. Ale i tehdy, odmyslíme-li si skutečnost, že hlavní význam »*precaria renumeratoria*«¹⁷ tkví v tom — je tomu po této stránce jako u *precariae oblatæ* — že z bývalého vlastníka, majícího plné právo disposiční — stával se v nejlepším případě pouhý nájemce, který měl možnost užívání půdy pouze za určitých předpokladů, podmínek, jimiž byla omezena jeho disposiční volnost. Doba držení pak byla většinou značně omezena. Konečně není zajisté bez zajímavosti, že se v tradičních listinách počet »*precariae renumeratoriae*«¹⁷ postupně nápadně zmenšuje. Je to pouze další svědectví o tom, že se s postupnou feudalisací zhoršovalo postavení nejen nevolníků, nýbrž i ostatních úročních rolníků.

Jako typický znak postupné feudalisace se nám i zde jeví snaha po připoutání úročního rolníka k půdě. Tudíž postupně se otázka nájemných prvků v prekarii stává značně problematickou. Viděli jsme již, že se v merovejské době pozvolna stávalo pravidlem, že se prekarie vztahovala na doživotí. Později skoro automaticky přecházela i na syna. Prekarista se zavazoval, to už jsme konečně také viděli, k jisté činži, kterou ovšem nelze ztotožňovat s povinnostmi znevolněného obyvatele, ačkoli i zde nelze hledat nějakou nepřeklenutelnou hráz. Poplatek (činže), jímž byl úroční rolník povinen, znamenal však zároveň jakousi rekognici podmíněné držby. Tato forma rekognice se ovšem ustavuje až v době, kdy o progresivních formách feudalisace nemůže být pochybnosti. Nejstarší zmínku o placení činže nacházíme ve formuli z Toursu,¹⁸ dále pak přichází v úvahu listina, kterou Pardessus přiřazuje k roku 587. Konečně i z listin svatohavelských vyplývá, že se placení činže ustaluje plně až koncem VIII. století.

Náš dosavadní rozbor se omezil prozatím pouze na prekarii. Poukázali jsme však už na to, že zde jde o jeden pól vztahu. Protipól vytváří beneficium. V právní literatuře se pod vlivem Rothovým ustálilo schema, že beneficium představuje výjimečně instituci, pocházející z královských donací, kdežto prekarie se zrodila na půdě církevní. K tomuto názoru se kloní na př. i Venediktov.¹⁹ Fakticky se ovšem ukáže, že toto schema plně nevystačuje. Konečně již sama terminologie listin, vzniklých u církevních příjemců, mluví proti tomu. Naproti tomu je druhým extrémem názor Waitzův, který prekarii a beneficium ztotožňuje. Proti tomu se dá oprávněně namítnout, že se alespoň terminologicky oba vztahy nekryjí. Odpověď na otázku po vzájemném vztahu je podle mého názoru nutno řešit i s přihlédnutím k povaze dochovaného materiálu. Především je nutno přezkoumat prameny, kde se prekarie a beneficium vylučují, kde se shodují a pak na základě těchto zjištění theoreticky vysvětlit shodu nebo rozdíl mezi oběma druhy podmíněné držby.

Platilo-li o prekarii v pozdněřímské společnosti,²⁰ že její dosah nebyl nikterak zvlášť přesně fixován, platí to ještě více o beneficium. S termino-

logickou neujasněností se setkáváme ještě ve formulářových sbírkách. Zprvu beneficium neoznačovalo nic jiného než dobrý čin. Později se však rozumí beneficium protiakt vzhledem k prekarii, a to ať už jde o případy, kdy prekarie a beneficium je sloučena přímo, ať o případy, kdy lze z kontextu beneficia usuzovat na předcházející prekarii. Procházíme-li prameny z doby merovejské, vidíme, že se postupně beneficium dostává vyhraněnějšího významu, přestože jinak vztahy, které se jím regulují, jsou přerozmanité. Zúžení pojmu, což je pouze věrný obraz krystalisace nového společenského vztahu, bylo mimo jiné vyvoláno i přímými požadavky církve. Již koncil v Toledu nařizuje, že beneficium musí předcházet prekarie. Že šlo o potvrzení běžné praxe, o tom podávají svědectví listiny vydané u Pardessus, dále nesčetné příklady, které možno vyčíst z tradičních knih. Předběžně se můžeme spokojit konstatováním, že se beneficium stává protipólem prekarie, a to vždy, byla-li prekarie realizována. Nebo, máme-li se vyjádřit lapidárněji, měla-li prekarie splnit svůj účel, musila být doprovázena beneficium. To je zcela pochopitelné, neboť teprve beneficium zahrnovalo vlastní volné rozhodnutí, jímž mohla být prekarie uvedena ve skutek. Je zcela pochopitelné, že duchovní feudál využíval písemných dokumentů k ochraně své držby. A jako písemný doklad mu sloužila právě prekarie, příslušná listina, která zaručovala splnění závazku. Naproti tomu královská moc stejně jako feudálové svěštění těchto písemností k ochraně svých zájmů nepotřebovali. To je reálný důvod pro to, proč je při královských beneficiích nenacházíme. Máme-li tudíž ukončit tento terminologický rozbor, dojdeme k závěru, že se každá prekarie rovná beneficium, ovšem ne každé beneficium vyžaduje prekarii. Tak je ovšem nade vše zřejmé, že v terminologii problém nespočívá. Ten vězí ve společenském vztahu vlastnickém, v celém způsobu podmiňené držby. A tak dospíváme k předběžnému závěru, že mezi beneficium a prekarii po věcné stránce není faktického rozdílu.²¹

Držitelem beneficia nebo prekarie byl tudíž úroční rolník. Mnohé, pokud jde o jeho postavení, jsme již naznačili. Zbývá doplnit údaje z jiných pramenů, s nimiž se na půdě Gallie setkáváme, a to z tak zv. polyptych. Náзорný příklad nám poskytuje Polyptych d'abbé Irmion, kde se rolník, jemuž se dostalo per beneficium dva a půl svobodného lánu²² (mansu ingenuiles) zavazuje k placení činže v naturáliích a penězích. Nikde však nenacházíme ani zmínky o nějaké komendaci, věrnosti (fidelitas), povinnosti konati vojenskou službu. Jak kolísalo postavení úročního rolníka, jak se velmi často blížilo postavení nevoľníka, o tom podávají údaje i jiná polyptycha. Na př. v polyptychu St. Rémi²³ vystupuje jako vasal kněz (presbyter), který vedle svobodného mansu drží ještě příslušný poddaný lán (mansus servilis). Povinnosti takovýchto vasalů se určují podobně jako povinnosti poddaných. Náзорný doklad nám poskytuje konečně Capitulare de villis, ústřední kapitulář, podle něhož starší ekonomická škola vyvozovala závěry o celkovém ekonomickém stavu karolinské doby. Fakticky je ovšem význam kapituláře mnohem menší. Sám se kloním k názoru Gareisovu, který v kapituláři viděl nařízení, vztahující se na jižní Francii, tudíž opět na půdu Gallie. V Capitulare de villis se uděluji beneficia za úkony, které provádějí královští »závislí« lidé. Konečně i pozdější kapituláře (především kapitulář z r. 819) jasně určují, že půda udělená jako beneficium má být považována za půdu činžovní (terra censualis), tudíž i rolníci, jímž byla propůjčena, se nám jeví jako úroční rolníci. Setkáváme se s nařízením, jímž se těm,

kteří mají v držení půdu, nařizuje, aby buď zaplatili činži anebo, nemohou-li tak učinit, přejali v beneficium půdu, na níž by se mohli uživit. Tyto doklady, které bychom mohli ještě rozmnožit, nám slouží jako prostředek k postižení forem držby činžovního rolníka. Vcelku se beneficiální držba úročního rolníka rovná podmíněné držbě. Ovšem šlo spíše o dělené vlastnictví v procesu jeho zanikání. Máme z karlovske doby řadu dokladů, v nichž se klade rovnítko mezi půdu nevolnickou a beneficiální.

Prozatímní naše zkoumání vlastnického práva spjatého s beneficium a prekarií přivedlo nás k řadě závěrů, svou povahou ovšem velmi obecných, které však byly nutné pro pochopení vlastnických vztahů v užším regionálním okruhu, v našem případě v oblasti švábské a bavorské. I v dalším postupu vycházím ze zjištěných společných rysů a teprve poté hledám příslušné difference, neboť jedině tehdy, známe-li společné rysy, společné zákonitosti, můžeme adekvátněji určit dosah jednotlivých specifik. I zde tudíž platí, že abstrakce — ovšem abstrakce adekvátní materiálu — je nutná k pochopení celé totality vztahů. Nesmí se však zapomenout, že toto obecné, vyloučené na podkladě srovnání, je samo mnohostranně rozčleněno a rozestupuje se do různých určení. Mimo to nás tento postup ušetří opakování, ježto to, co je společné, může být vytčeno v mnohem jasnější podobě. U pramenů právní povahy je ovšem ten nedostatek, že právní abstrakce pracuje na základě subsumce nebo přímo na základě přímočaré abstrakce, což může vésti k značné schematisaci.

Prakticky vycházím nejdříve z vnějších určení zákoníků, hledám již v těchto určeních vnitřní diferenciaci. Srovnávám dále tato určení s tradicemi, v nichž jsou rozdíly jednak obsahové — různá majetková koncentrace a s tím související třídní diferenciaci. Postačí po této stránce porovnat tradice alsasského okruhu s tradicemi bavorskými, aby se nám závažnost této diferenciaci názorně objevila před očima. To učinila konečně již starší medievalistika, na př. Caro a Bitterauf,²⁴ a výsledky, ke kterým dospěla, nebudu zde opakovat. Na druhé straně nelze ovšem ponechat bez povšimnutí i samu formu darování, účast dědiců, svědků, příslušná ustanovení o podmínkách darování, přímá ustanovení o podmínkách držby a pod. Ježto první otázka souvisí těsně s třídní diferenciací, již bych musil věnovat zvláštní kapitolu, zmiňuji se o ní zde pouze okrajově. Jak zákoník alamanský,²⁵ tak bavorský stanoví tyto podmínky (předpoklady) donací. Každý svobodný může podle své vůle učiniti donaci církvi. V tom mu nemůže nikdo zabraňovat. Dále předpokládají možnost zpětného propůjčení. Rozdíl mezi oběma zákoníky je pouze v tom, že bavorský zákoník stanoví jako podmínku donace podělení potomků (rozdělení původního alodu). Tento rozdíl je ovšem pouze zdánlivý a nelze z něho vyvozovat závěry jako činili buržoasní historikové.²⁶ Je si totiž nutno uvědomit, že rozdělení rodového alodu, upevnění práva dědického, bylo vůbec jeden ze základních předpokladů tradice. Neméně důležité pak je to, že dělení rodového alodu musilo vést k pauperisaci jednotlivých členů, a tím se stávalo předpokladem tradice. Konečně, vezmeme-li v úvahu svatohavelské listiny, shledáme, že rozdělení rodinného alodu bylo přes všechna ustanovení zákoníku pravidelně prováděno. Vcelku se lze spokojit konstatováním, že jak bavorský, tak alamanský zákoník přímo uzákoňovaly možnost zcizení vlastního údělu, přeměnu vlastnictví nepodmíněného v podmíněnou držbu.

Formálně jsou ovšem mezi oběma okruhy rozdíly, většina bavorských

tradici nám představuje posmrtní darování, donationes post obitum (máme-li se vyjádřit terminologií uvedenou v život Rothem), takže chybějí příslušné formule pro zpětné propůjčení. Fakticky nikterak nepřekvapuje, že církve zkombinovala — zvláště názorně se nám to jeví v tradicích frisingenských — tradici se závětí. Tato forma byla totiž pro církve neobyčejně výhodná. Neohrožovala původního majitele za jeho života, za druhé dovoľovala použít ideologického tlaku na tradenty samy. Že se příbuzní velmi často proti takovýmto tradicím stavěli, o tom uvedeme alespoň jeden příklad z tradicí frisingenských. Jakýsi kněz Frido odevzdává propriam hereditatem kostelu ve Frisingách.²⁷ Ježto byl na smrt nemocen, povolal k sobě sousedy a příbuzné — jména jejich jsou v listinách přímo uvedena — a pověřil je, aby v případě, že umře, provedli sami patřičnou transakci. V listině se dále ukazuje, jak se příbuzní zdráhali příslušnou transakci provést a jak teprve na přímý zásah frisingenského biskupa byl kostel slíbenou donací dotován. Souhlas příbuzenstva k tradici byl posledním odleskem panství velké rodiny v právních pramenech.

Mnohem větší důraz se kladl na souhlas sourozenců. Církve se proti němu bránila jednak známou stipulační formulí trestní, jednak i předpisy o nutnosti rozdělení rodového alodu. Jen z některých listin se dá vyčíst, že darovaný díl byl součástí původního neděleného rodinného alodu.

Dotkli jsme se již toho, že ve většině bavorských listin nebylo beneficium doprovázeno příslušnou prekaríí (výjimku tvoří tradice kláštera Mondsee).²⁸ Vysvětlení, které je nasnadě, je dvojí. Jednak je zcela oprávněna domněnka, že řada prekaríí nebyla do tradicí zanesena, jednak, a to je závažnější důvod, většina tradicí na bavorské půdě, především ve Frisingách, představovala tradice post obitum, inkluze tudíž zahrnovala doživotní užívání. Skutečnost, že se praxe prekarie vžila neúplně, vedla k tomu, že v jednotlivých listinách narážíme na nedokonalé formulace, případně i na velké diskrepance. Tak na př. v listině č. 153 věnuje jakási Catanie vše, co zdědila, příslušnému církevnímu ústavu. Stipulační formule hrozí všem, kteří by měli v úmyslu zmocnit se znovu darovaného majetku. Z pozdější listiny č. 159 však vyplývá, že její dcera podržela půdu v beneficiálním užívání.

Pro Bavorsko docházíme tudíž k těmto závěrům: 1. V osmém století byla již zcela běžná plná disponovatelnost majetkem. 2. Rodinný alod pozbyl již své dřívější funkce. 3. Nepodmíněné vlastnictví občanů se převádí do okruhu velké pozemkové držby církevní. 4. Nacházíme plnou shodu mezi ustanoveními zákoníku a formami zákoníku. Lze tudíž předpokládat, že bavorský zákoník vymezil všechny druhy donací. 5. Pokud narážíme na odchylky, lze je vysvětlit a) přežíváním starších vlastnických forem, b) specifickými formami donací, které se v jednotlivých mimofrisingenských klášterních okruzích projevují. Bavorský zákoník nezná prekaríi, která je v tradicích kláštera Mondsee zachována.

Přejdu nyní k listinám svatohavelským. Typická je pro ně cessio a die praesente s výhradou příslušného usufructu. Uvedu některé typické příklady. Jakýsi Erfoin²⁹ daruje spolu se syny půdu s výminkou, že darovaná nemovitost zůstane v jeho užívání, případně v užívání synů a vnuků. Výhrada užívání pro děti, případně vnuky, souvisela s postupnou feudalizací, s prosazováním se příslušné dědičnosti beneficia. V 9. stol., jak si povšiml již Caro,³⁰ stává se běžným jevem, že se beneficiální užívání přenáší i na děti. Změny ve vlastnickém právu nám objasňují i ony případy ze svato-

havelských listin, kdy do příslušné tradice byla vložena klausule o zpětném výkupu. Máme však doloženy i případy, kdy v takovém případě skutečně i došlo. V jedné ze svatohavelských listin se uvádí případ, že se jakýsi Thankpert vykupuje od činže šesti jitry půdy. V jiné listině jakýsi Waltrammus při svém odchodu do Říma realisuje jakousi donaci sv. Havlu.³¹ V závěrečné klausuli však stanoví, že jeho bratři mohou tuto donaci vykoupat, jako stejně on sám nemá být zbaven této možnosti, jestliže se šťastně vrátí domů.

Domnívám se, že tento fakt nám ozřejmuje tradici s jiné stránky. Nabízí se totiž oprávněná domněnka, že tradice znamenala v obou svrchu uvedených případech nucený prodej, že šlo vcelku o pokus získání prostředků pro jiné účely.

Zpětné propůjčení bylo obyčejně zajišťováno přiznáním se ke každoročnímu poplatku, uznáním činže. Je přitom pochopitelné, že činže má i pokud jde o formu velmi rozličnou podobu. Pravidelně valná část činže nám představuje rentu v naturáliích, ba nechybějí případy, kdy jde zřejmě o rentu peněžní. Aby se nám tato skutečnost objasnila, uvedeme několik typických příkladů z listin svatohavelských. (Upozorňuji ovšem na to, že přímý překlad, o který se pokouším, je pouze přibližný, ježto již sama latinská terminologie, doplněná německými glosami, je po filologické stránce nejasná. Překládám-li *cervisa* na př. jako pivo, jsem si vědom toho, že v pramenech této doby mohlo jít na př. i o sladové obilí, jako vůbec bylo zvykem v této době označovat plodiny podle výrobku. Na druhé straně se však domnívám, že tento předpoklad našemu účelu plně vyhovuje.)

Roku 762³² propůjčil opat Jan jakémusi Waramovi půdu, kterou kdysi Waramus daroval sv. Havlu. Činže, která se uvádí, činí dvacet sikel piva, bečku obilí a prase v hodnotě jedné saigy. Roku 765 daruje jakýsi Drutpert jednoho poddaného s příslušným lánem a další tři otroky. Činže: deset sikel vína. Činže, vyjádřená ryze peněžní formou, činí tři solidy. R. 786 propůjčil Eginó jakémusi Hupertovi statky, které Hupert dříve klášteru daroval. Činže: dvě bečky obilí a prase v hodnotě saigy. Později se propůjčuje Protoldovi jeho bývalý majetek. Činže je udána jednak v naturáliích (20 sikel piva, 20 beček chlebového obilí a prase v hodnotě saigy), renta v úkonech (vyorati z jedné »zelgy« jedno jitro), tak jak je zvykem na dominikálu (sicut mos est in dominico arare), zavazuje se dále k práci o žních (et II dies ad messes collegere) a dva o senoseči (et alios II ad fenare). V listině z března 793³³ propůjčuje biskup Eginó a hrabě Werdo jakémusi Peratoldovi, který daroval klášteru půdu na dvaceti šesti místech, zpět v užívání per beneficiū. Činže činí tři bečky obilí et tres friskingas et VII karradas de cervisa. Z této tradice je zřejmé, že příslušná činže měla opravdu charakter pouhé rekognice. Uvedli jsme všechny důležité typy tradicí a činží, k nim se přímo vztýčích. Předně se nám nabízí závěr, že činže nebyla nic formulářového, nýbrž že její formulace značně variovala. Měřítka pro tyto výkyvy nelze ovšem hledat ve velikosti propůjčeného majetku, nýbrž v závislosti, do které se beneficiář dostával. Tam, kde šlo o darování občinníka, na jehož znevolení měl klášter zájem, ukládal dávky vyšší a mimo to byla uzpůsobena i forma dávky, již byli budoucí poddaní rolníci povinováni.

Pozastavme se závěrem u úlohy, kterou i ve sv. Havlu plnily tradiční listiny. Pokud jde o rozklad občinných forem, ukázali jsme zřetelně, že

i v alamanských poměrech rozdělení rodinného alodu tvoří předpoklad tradice. Hledáme-li naopak v listinném materiálu dosud nerozdělený rodinný alod, shledáváme, že nevydělený velký alod, svědčící o velké rodině, tvoří pouze výjimku. Tak v listině č. 199, již jakási Fagund převádí svůj majetek do vlastnictví kláštera svatohavelského, je zmínka o lese a louce, které byly doposud ve společném vlastnictví dědiců. Stejně v listině č. 386 je řeč o půdě dosud nerozdělené. Zvláště názorně se nám toto pospolné vlastnictví jeví v listinách, jimiž se v poslední době zabýval sovětský badatel Neuschin. V listině č. 187 z r. 807 se uvádějí dva sousedé, nepochybně pokrevní bratři, kteří se mezi sebou dostali do sporu o držbu lánů. Oba jsou mimo to v držení nerozděleného pozemku, jichž se jim dostalo od jejich děda. S podobnými úkazy se setkáváme i v dalších svatohavelských listinách. Že zde však jde o závěrečnou etapu rozpadu pokrevní obcíny, že pokrevní občina neměla již možnost zabránit znevolení svého příslušníka, o tom by se dala uvést řada dokladů, z nichž vyplývá, jak blízko stála *prekarie* procesu znevolení.

V našem příspěvku jsme se snažili načrtnout problematiku, vízící se k otázce vzniku *beneficia* a *prekarie*. Přitom se ukázalo, že ve většině pramenů je souvislost mezi *prekarií* a *beneficiem* zcela jiná, než si běžně představovala právní škola. Ukázalo se, jak je problematické vykládat celkovou existenci *beneficia* svrchu, t. j. pouze přes královské donace. Tento výklad je nejen násilný, nýbrž i nehistorický. A ještě více vystupuje do popředí tato nehistoričnost, jestliže se výklad o vzniku *beneficia* omezuje na počiny některých panovníků. Přitom nemám ovšem nikterak v úmyslu popírat, že na př. řada ustanovení, vydaných Karlem Martellem, *beneficiální* vztah vyhranilo a precisovalo. Přitom se nesmí ovšem zapomínat, že šlo o využití formy, která souvisela s hlubším obsahem proměn vlastnických vztahů, typických pro formování raně feudální společnosti. V této době pozbývala *prekarie* nájemné formy a stávala se typem držby t. zv. úročních rolníků. Moment mimoekonomického přinucení, vlastní připoutání k půdě, vystupoval více a více do popředí a představoval velmi často první krok na cestě k znevolení kdysi svobodných občanů. *Prekarie* a *beneficium* souvisí tudíž velmi těsně s rozpadem oběnných forem, s přeměnou původního-alodu v podmíněnou držbu. Držitelé *beneficií*, nebo lépe, valná jejich část, zůstávali po stránce formálně právní svobodnými, byli však připoutáni k větším držitelům půdy nejen závislostí vlastnickou, nýbrž i ekonomickou. Je zapotřebí zdůraznit, že tato forma »nižšího« *beneficia*, jak o něm mluvili velmi často právní historikové, byla v raně feudální době převažující, i když nelze popřít, že se činže v některých pramenech zaměňovala vyšším druhem povinností. Ovšem nelze zaměňovat výjimku za pravidlo.

Ve svém příspěvku jsem chtěl poukázat mimo jiné na neudržitelnost některých představ týkajících se *beneficia*. Nelze ovšem popřít, že k definitivním závěrům bude možno dojít teprve tehdy, až se z marxistického hlediska podaří přesněji zjistit organizaci velké pozemkové držby v raně feudálním údobí, stejně jako přehodnotit i řešení třídní diferenciacce. Právě na základě tradičních knih, hlavního to pramene poznání tohoto období, bude pravděpodobně nutno revidovat i běžný výklad o vzniku velkých pozemkových držitelů i v naší současné historiografii.

POZNÁMKY

¹ Viz Ne us y ch in, Prvý etap vznikovenia feodalno-zavisimogo krestjanstva kak klasa. Srednje Veka VI, str. 6.

² V nové literatuře na př. i Mitteis, Lehnrecht und Staatsgewalt, Výmar 1933, str. 15—90.

³ Srov. citovanou studii Ne us y ch in o v u.

⁴ J. Kudrna, Dvě kapitoly, Časopis Matice Moravské r. 1935, str. 196—225.

¹ Roth v Geschichte des Benefizialwesens, Erlangen 1850, str. 210, dospěl především na základě Formulæ Marculfi k přesvědčení, že donace merovejských králů byly zcela nepodmíněné. Naproti tomu Waitz hledá kontinuitu beneficia v donacích merovejských králů (srov. Verfassungsgeschichte II, Berlin 1850, str. 209, 569). Naproti tomu se Brunner kloní ke kompromisnímu řešení. Blíží rozbor královských donací dává za pravdu Waitzovi.

² Z merovejské doby se nám zachoval veliký počet formulářových sbírek. Vcelku starší diplomatika, Sichel, Breslau, Schröder předpokládala, že sloužily jako předlohy při psaní listin. Z toho buržoasní diplomatika mezi dvěma válkami udělala úplně absurdum a propadla naprostému alexandrianismu při analýze vztahu formuláře a listiny (Zatschek). Blíží průzkum listin a formulí však nikterak o takovéto šablonovitosti nesvědčí. Tak na př. ukázal již Bruckner v článku Zum Konzeptwesen karolingischer Privaturkunden (Zeitschrift für schweizerische Geschichte 1932, str. 297 a další), že ve svatohavelských listinách nesetkáme se s případem, kde by se stylisace listin přímo opakovala. Domnívám se, že hlavní neúspěch při průzkumu formulářových sbírek byl vyvolán tím, že se nebraly v úvahu všechny složky, které mohly při psaní listin působit spolu, a to ať už jde o faktory objektivní nebo subjektivní. Historika zajímá tato otázka potud, pokud stojí před problémem, jak použít formulářových sbírek. Formuláře nemají té hodnoty jako listiny, i když pojmy, jimiž operují, jsou podrobeny větší právní abstrakci. O mnohých formulích dokázal již Zeumer, že šlo o prepisy kdysi platných listin. Ve většině případů není mezi formulí větší diskrepance než jedno století. Používám vydání Monumenta Germaniae Sectio Leges 5, Edice Zeumer.

³ Klasická polemika o vzniku beneficia a prekarie, případně jejich vzájemné souvztáznosti, vzplanula v minulém století mezi Waitzem a Rothem. Roth odvozoval, jak známo, beneficium z vojenských potřeb Karla Martella (Geschichte des Benefizialwesens, str. 360). Rothova koncepce měla vliv skoro na všechny přívržence právní školy. Srov. Brunner Zeitschrift für Rechtsgeschichte VIII, str. 29. Beneficium bylo uváděno oběčjně do vztahu s proslulými sekularisačními pokusy franských majordomů. Proti Brunnerovi vystoupil především Dopsch: Grundlagen... II, str. 231. Dopschovy názory však uvádějí více v pochybnost než stavějí. Zcela kompilativní povahy jsou práce Heuslerovy, Seeligerovy, z novějších historiků Mitteisovy (srov. H. Mitteis, Lehnrecht und Staatsgewalt, 1933, 1—200).

⁴ O římské prekarii srov. Fustel, L'histoire... IV, 71 a další.

⁵ Srov. Voltolini, Prekarie und Benefizium. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. XVI, str. 259 a další.

⁶ ... sed ne possessio nostra vobis hereditibusque vestris preiudicium inferat, hanc cartulam vobis posuimus, spondemus, quod, si ullo umquam tempore huius conditionem oblitii... aut ubi a vestris actoribus ex vestro praecepto fuerimus imperati, aut quod possedemus non vestrum esse dixerimus... et nos ipsos exinde prociendos absque ullius iudicis interpellatione integrum potiamini arbitrium. (Formulae bituricensis v. M. G./Leges V 1 č. 3, str. 169.)

⁷ Tamtéž.

⁸ Formulae Marculfi 41 M. G. V₁ str. 100.

⁹ ... et post meum quoque discessum suprascriptam rem cum omni integritate et soliditate sua, quicquid ibidem aspicere vel pertinere videtur, cum omni suprapositu, vel quicquid ibidem transitus meus derelinquerit... vos agentesque ipsius ecclesiae in coram faciant revocare potestatem (Zeumer I, str. 139).

¹⁰ ... unde censivi, me annis singulis ad festivitatem ipsius sancti partibus vestris reddere argentum tantum.

¹¹ ... et spondimus vobis in hanc precaria, censo annis singulis, quod evenit festivitas illius (Formulae salicae merkelianae 5, ed. Zcumcr, str. 242).

¹² Lex Visigotorum II¹⁷ Ed. Zeumer v M. G.

¹³ Těchto dokladů je v zákonících větší počet.

¹⁴ Gregorii Turonensis Historia Francorum VII, 45.

¹⁵ Formulae salicae bignonianae 21. Propterea hanc precariam manu mea vel bonorum hominum firmata exinde emisimus, ut annis singulis censo dinarius tantus ad luminaria sancti illius et illa decima de omnia fructa, quicquid supra ipsa rem conlaborare potuerimus...

¹⁶ Quatenus a necessitate mea suppendo solidos vestros tantum mihi ad beneficio prestetisti, ideo, iusta quod mihi aptificavit taliter inter nos convenit, ut, dum ipsos solidos de meo proprio reddere potuero, dies tantus in unaquaque epdomada servicio vestro, quale mihi vos aut agentes vestri iniunxeritis, facere debeam. Quod si exinde negligens aut tardus aparuero, licentiam habeatis sicut ceteros servientes vestros disciplinam corporalem imponere... Quod si non fecero, aut me de qualibet ingenio de servitio vestro abstrahere voluero... licentia habeatis, me quaecumque volueritis disciplinam imponere vel venundare aut quod vobis placuerit de me facere (Formulae Marculfi II č. 28, dílo cit. str. 93).

¹⁷ Srov. Lütge, Die Agrarverfassung des frühen Mittelalters, Jena 1937, str. 97—112.

¹⁸ Additamenta e codicibus formularum turonensium, dílo cit. str. 160. Unde censisti te a nobis annis singulis ad festivitatem sancti illius expectata traditione vel iudicium consignatione.

¹⁹ Tímto doživotním charakterem užíváním propůjčené půdy se beneficium odlišovalo jak od prekarie, kterého používala církev i koruna, od odevzdání pozemku jen do dočasného užívání... tak také od pozdějšího léna. Venediktov, Státní socialistické vlastnictví..., str. 127.

²⁰ Srov. Voltelini..., str. 279.

²¹ Srov. Fustel, Dílo uvedené, str. 175. Též další doklady.

²² Polypt. Irmion I 39—40, VI, 55. 23 Capitulare de villis odst. 10.

²³ St. Rémi VI, 3. Capitularia regum francorum č. 140.

²⁴ Srov. Caro, Studien zu den älteren St. Galler Urkunden, Jahrbuch für schweizerische Geschichte 1901, 1902.

²⁵ Si quis liber res suas ad ecclesiam dederit et per cartam firmitatem fecerit, sicut superius dictum est, et post haec ad pastorem ecclesiae ad beneficium susceperit ut victualem necessitatem conquerendam diebus vitae suae, et quod spondit, prosolvat ad ecclesiam censum de illa terra... (Lex Alamanorum 2.) Ut si quis liber personam voluerit et dederit res suas ad ecclesiam pro redemptione animae suae, licentiam hebeat de portione sua postquam cum filiis partivit. (Lex Baiuvariorum 1.)

²⁶ Srov. na př. Bitterauf, Die Traditionen des Hochstifts Freising, Mnichov 1905, str. 11

²⁷ Tamtéž, č. 322.

²⁸ Na př. list XXXVI... et habeat per precaria nostra diebus vitae suae... (Das Urkundenbuch des Landes ob der Enns, Wien 1852, str. 22.)

²⁹ Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen, č. 141.

³⁰ Srov. Jahrbuch 1901, str. 242.

³¹ Srov. Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen č. 325 a 480.

³² Č. 109.

³³ Č. 15.

ЭТЮД К ВОПРОСУ БЕНЕФИЦИИ И ПРЕКАРИЯ

Хорошо известно, что вопрос бенефиции и прекария представляет собой одну из основных проблем раннефеодальных имущественных отношений. Буржуазная юридическая наука подвергалась при ее решении влиянию концепции Рота и видвигала на первый план только различия между прекарием и бенефицией. Возникновение „бенефициальной“ системы рассматривалось как продукт акта воли. В противовес этому, автор ищет начало бенефиции в экономических отношениях раннего феодализма и связывает ее возникновение с возникновением крупного землевладения и подчинением бывших свободных об-

щинников власти крупного землевладения. На основе конкретных анализов сводов формуляров и традиционных книг приходит автор к заключению, что неправильно различаются прекарий и бенефиция, и, пользуясь конкретными фактами из св. гав. и фрайсингенских грамот, он показывает, какая задача фактически принадлежала прекарию и бенефиции. Перевод: Павлик.

EINE STUDIE ZUR FRAGE DES BENEFIZIUMS UND PREKARIE

Es ist wohl bekannt, dass die Frage des Benefiziums und der Prekarie eines der Hauptprobleme der frühmittelalterlichen Eigentumsverhältnisse bildet. Die bürgerliche Rechtswissenschaft stand bei dieser Lösung vorwiegend unter dem Einfluss der Rothschen Auffassung. Die Errichtung des Benefizialwesens wurde dann als ein Willensakt aufgefasst. Demgegenüber sucht der Autor die Quellen dieser sozialen Einrichtungen in den Umwandlungen der ökonomische Verhältnisse im Zeitalter des Frühfeudalismus und verknüpft die Lösung dieser Streitfrage mit der Entstehung des grossen Grundbesitzes und der Unterwerfung der ehemaligen Freien unter die grundherrliche ökonomische und politische Herrschaft. Die konkreten Untersuchungen der Formelbücher und Traditionsbücher führen ihn zur Schlussfolgerung, dass die gewöhnliche Auffassung des Unterschiedes der Prekarie und Benefiziums nicht richtig ist und besonders auf den konkreten Beispielen der St. Galler und Freisinger Urkunden ist der Verfasser bestrebt den Beweis zu führen, welche Rolle dem Benefizium und der Prekarie wirklich zufiel.

Übersetzt vom Verfasser.